

Het congres van Zwolle

Socialisme na de Koude Oorlog

GER VERRIPS

Redacteur s&d

De 'socialistische beweging kwam ruim een eeuw geleden in West-Europa voort uit een arbeidersbeweging die zich te weer stelde tegen sociale gevolgen van de industrialisatie en zich verzette tegen het klassekarakter van de toenmalige liberale democratie. Tegenover de regimes die de rode vlag van een hamer en sikkel of van een hakenkruis voorzagen en onder die van de socialistische idealen verkrachten, manifesteerde het oorspronkelijk socialisme zich vanaf de jaren twintig in de sociaal-democratie, die een rechtvaardige, humane maatschappelijke orde trachtte te bereiken. Dit deel zijn door fundamentele liberale waarden van de Westerse democratie over te nemen en op basis daarvan, langs de weg van overtuiging en parlementair-democratische machtsvorming, politieke en sociaal-economische hervormingen te bewerkstelligen. Het bracht haar tot een inzet voor de verdediging van de democratie tegenover nationaal-socialisten en communisten.

Aan het begin van de Koude Oorlog waren het vooral de sociaal-democraten in het Verenigd Koninkrijk en Duitsland, de Labour Party onder Clement Attlee en de SPD onder Kurt Schumacher, die de belangrijkste initiatieven namen tot de verenigde afweer van de Atlantische wereld tegenover de politieke veroveringszucht en de militaire expansie van de Sovjet-Unie in Europa en ook enige jaren een leidende rol daarin vervulden. In de jaren tachtig echter, vooral tijdens de slotakte van de Koude Oorlog en de daarop aansluitende ineenstorting van het Sovjet-communisme, berustte de internationale politieke leiding van het Atlantisch bondgenootschap bij uitgesproken tegenstanders van de sociaal-democratie, bij Reagan in de Verenigde Staten en bij Thatcher in het Verenigd Koninkrijk.

De oorzaken en de gevolgen van deze belangrijke verschuiving, die zich eind jaren zestig begon af te tekenen, verdienen meer aandacht en onder-

zoek dan er tot dusver aan werd besteed. Al was het alleen al omdat ze ertoe bijdroeg dat de inzet van de Koude Oorlog niet meer democratie of dictatuur,

maar 'socialisme of kapitalisme' leek te zijn geweest. 'Socialisme' werd in deze context vereenzelvigd met de despotie van een geprivilegieerde partijbureaucratie in de commando-economie van het Sovjet-rijk en 'kapitalisme' werd gezien als een onbeheerste 'vrije-markt'-economie die door het liberalisme zou zijn voorgeschreven.

Het snel gangbare idee dat 'het einde van de geschiedenis' was bereikt, kon echter slechts in zoverre serieus worden genomen dat er een einde lijkt te zijn gekomen aan het ideologisch debat over de grote, cruciale politieke keuze die de geschiedenis van Europa in de twintigste eeuw had bepaald: een dictatoriale staatsvorm met een min of meer totalitair ingerichte commando-economie of een door klassieke liberale ideeën geïnitieerde versie van de parlementaire democratie.

Men had mogen verwachten dat de sociaal-democratie na de ineenstorting van het communisme veel aandacht en energie zou hebben geconcentreerd op de hoofdtaak die zij zich vanaf haar ontstaan had gesteld, haar voornaamste reden van bestaan: een alternatief realiseren voor een nog altijd te ongebreideld gebleven kapitalisme. Maar zij bood in het publiek debat tot dusver nauwelijks weerwerk waar de toenmalige keuze voor democratie en tegen dictatuur werd vervangen en vervalst door wie de ondergang van de Sovjet-dictatuur voorstellen als een zegenrijke triomfantelijke afrekening met alle socialisme. Terwijl het debat over de vraag hoe het socialisme zich tegenover het hedendaagse kapitalisme zou moeten opstellen, juist nu het misbruik van de oude idealen door nationaal-socialisme en communisme ten einde is, onbevanger en consequenter zou kunnen worden heropend. Los van het wegvallen van de noodzaak een gezamenlijk front te maken tegen de

Sovjet-politiek, zijn er in de huidige wereldsituatie bovendien redenen te over zich erop te bezinnen hoe socialistische zich waar kunnen maken als een maatschappijvormende beweging.

Een concept-agenda voor de sociaal-democratie

Paul Kalma heeft in *De wonderbaarlijke terugkeer van de solidariteit* een nieuwe poging gedaan om het binnen de Nederlandse sociaal-democratie eens te worden over wat de grote maatschappelijke problemen van de toekomst zijn, ditmaal naar aanleiding van het beleid van het eerste paarse kabinet in ons land. Het is om meer dan één reden toe te juichen dat het PvdA-bestuur de behoefte aan zo'n initiatief erkent en de visie van de directeur van haar wetenschappelijk bureau in den brede ter discussie heeft gesteld. Het is de afgelopen tien jaar vaker voorgekomen dat er binnen de PvdA een debat werd geopend over grote, principiële vraagstukken, maar de meningsvorming werd te snel gesloten – voordat de praktische consequenties deugdelijk waren uitgewerkt en vastgelegd in programma's en standpunten waarvan men in eigen rijen voldoende was overtuigd.

Kalma biedt in zijn nota een concept-agenda voor de gewenste kritische overdenkingen – er valt allicht wat aan toe te voegen en wellicht ook wat meer te zeggen over de prioriteiten, maar het belangrijkste is dat alle door hem aangegeven punten van dusdanig kaliber zijn dat geen ervan kan worden afgevoerd. De ergernissen en irritaties, ingegeven door de verstoring van een idyllisch paars ochtendgloren van een vage nieuwe liberaal-democratische-socialistische coalitie-ideologie, zijn misplaatst. Anders dan in sommige communistische partijen het geval was, zijn wetenschappelijke bureau's in de sociaal-democratie niet bedoeld voor partijpropaganda onder academisch gevormden, maar behoren zij zich te wijden aan onafhankelijk kritisch onderzoek ten dienste van het politiek debat in de parlementaire democratie.

Kalma valt alleen iets kwalijk te nemen als hij een betere poging om de afzienbare maatschappelijke vooruitzichten te overzien zou hebben doorkruist. Dat is niet het geval.

Iedere politicus, zelfs iedere goed geïnformeerde krantenlezer, weet zo langzamerhand dat het behoud van een voor de komende generaties leefbaar milieu op aarde van jaar tot jaar een ernstiger vraagstuk wordt. Waar zich hierover onder deskundigen

verschillen van mening voordoen, betreffen deze voornamelijk het tempo en de omvang waarin de aantasting van de natuurlijke levensvoorwaarden zich voltrekt.

Rampzalige ontwikkelingen kunnen alleen worden voorkomen bij een wereldomspannende aanpak, waarvoor de medewerking van alle volkeren nodig is, ook van degene in de nog altijd als Derde Wereld geklasseerde gebieden. Dat geldt ook voor het beperken van de gevaren van de spreiding van kernbommen en andere moderne vernietigingswapens. Iedere televisiekijker in dit land voelt al lang aan dat 'het niet goed is voor te stellen dat Amerikanen en Europeanen (thans nog maar tien procent van de wereldbevolking) in staat zullen zijn als eilandjes van welvaart in een zee van armoede te blijven bestaan' en kan begrijpen dat er politici nodig zijn 'die reageren op de nieuwe mondiale agenda ... en het publiek blijven herinneren aan de belangwekkende ontwikkelingen in de wereld in plaats van het aan te spreken op belangen op de korte termijn', zoals de historicus Paul Kennedy – auteur van *The decline and fall of nations* – dat formuleerde.* Kalma constateert echter terecht dat ook in de sociaal-democratie de aandacht voor de mondiale vraagstukken verslapt, dat zij in de huidige politieke debatten nauwelijks ter sprake komen en in Nederland van de agenda dreigen te verdwijnen. Ondanks het feit dat de ernst van het sociaal onrecht op wereldschaal, de acute en toenemende verpaupering van grote delen van de wereldbevolking en de redenen voor zorg over het milieubederf zich al scherper aftekenen.

Zijn verwijzing naar de belangrijke coalities tussen verlichte liberalen en sociaal-democraten die in het verleden op goed vergelijkbare punten mogelijk zijn gebleken en zijn hoop op een mogelijke terugkeer van deze 'wonderbaarlijke solidariteit' is hoogst zinnig.

Kalma vraagt ook terecht bijzondere aandacht voor de Europese integratie. Tijdens de Koude Oorlog werd de leidende rol van alle Westeuropese mogendheden in de wereldpolitiek gemarginaliseerd en waren de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie er de doorslaggevende krachten. Inmiddels is er echter op het internationale toneel al enige jaren ruimte ontstaan voor een nieuwe, actieve constructievere rol van het zich verenigende en daardoor invloedrijker West-Europa. Hoewel het in alle Europese landen en politieke partijen doordringt

dat men zich meer aan de zorgwekkende internationale situatie zou moeten wijden, geven tot dusver de christen-democraten, de liberalen, noch de sociaal-democraten blijk van duidelijke ambities en heldere denkbeelden over wat in deze nieuwe wereldverhoudingen te doen staat.

Waar grote particuliere kapitalen zich blindelings op zoek naar profijt, zich vrij op wereldschaal kunnen bewegen, zullen alleen doelbewuste en internationaal opererende tegenkrachten de sociale, politieke en ecologische belangen van de wereldbevolking effectief kunnen behartigen. Maar waar formeren deze zich?

Een factor van nauwelijks te overschatten belang was en is nog steeds dat er ook binnen de sociaal-democratie te veel kennis ontbreekt om trent het functioneren van de kapitalistische wereldeconomie en de mogelijkheden voor de beïnvloeding van de gang van zaken daarin. Dat maakt het gevaar van lichtvaardig volgen van economische gelegenheidsfilosofieën des te groter.

Een teugelloos kapitalisme

Kalma waarschuwt voor meegaandheid in de sociaal-democratie bij het bejubelen van 'de vrije-markt-economie' en jegens modieuze ondoordachte opvattingen over liberalisering en privatisering. Terecht: binnen een teugelloos kapitalisme is slechts een rol weggelegd voor producenten en consumenten en bestaat geen enkele behoefte aan meedenkende politici en staatsburgers: voor alle politieke, morele en culturele factoren geldt in meerdere of mindere mate dat zij vrij verkeer van goederen, diensten en kapitalen aan banden leggen.

Voor de sociaal-democratie gaat het er in deze om tegenover de al te liberale vrije-markteconomie het alternatief van een *verantwoorde* markteconomie te realiseren. Pleidooien voor de moraal en de tucht van de markt besteden te weinig aandacht aan de moraal en de tucht van de politiek die het doen en laten op de markt niet voor niets aan de wetten van de beschaving tracht te onderwerpen. Er werden eeuwenlang enigszins belemmerende regels voor het marktverkeer ingevoerd en een verschil te gemaakt tussen een toelaatbaar en een ontoelaatbaar optreden, tussen de vrijheid van bona fide en legaal en de vrijheid van crimineel opererende partijen.

De antwoorden op de vragen wat onder toelaatbaar en ongeoorloofd moet worden verstaan behoren, al naar de maatschappelijke gevolgen ervan en

de nieuwe inzichten daarin, aan verandering onderhevig en op zijn minst discutabel te blijven.

Men kan de discussie trachten te ontwijken door apodictische uitspraken over een algemene wenselijkheid van meer 'vrijheid' en de noodzaak van een 'gezonde economie'. Wie is niet voor vrijheid? Maar de vrijheid van wie en de vrijheid waartoe? En wie beslist daarover? Niemand is voor een 'gezonde economie'. Maar wat verstaat men eronder, wie maakt dat uit en op grond waarvan? Ook daar moeten doelbewuste keuzes worden gemaakt.

Kalma is sinds zijn *De illusie van de 'democratische staat'* en zijn *Socialisme op sterk water* consistent in zijn pogingen tot modernisering van het gedachtengoed van de sociaal-democratie door afstand te nemen van kortzichtige dogma's en te rooskleurige utopieën en de idealen zakelijk en praktisch te formuleren en nuchter de betekenis van compromissen onder ogen te zien, maar tevens de doelstellingen te verruimen en meer zorg te bepleiten voor de kwaliteit van het arbeidsklimaat en het publiek domein in de samenleving. Dat sluit, zeker in de gedachtengang van Kalma, coalities met liberalen en erkenning van gemeenschappelijke historische en ideologische wortels en samenvallende culturele en politieke uitgangspunten allerminst uit.

Het slagen van de huidige coalitie van sociaal-democraten en liberalen is van groot belang voor het parlementair-politieke klimaat in ons land en zij kan in alle politieke stromingen alleen maar tot welkome verzakelijking van de politieke meningsverschillen leiden. Daarbij komt dat liberalen en socialistische genoodzaakt zien hun tradities in een ingrijpend veranderende maatschappij opnieuw te concretiseren en te preciseren. Beide zijn los van de nieuwe internationale problemen en verhoudingen toe aan menige heroverweging van beginselen en programma's. Zo kan bijvoorbeeld moeilijk worden genegeerd dat het liberalisme van vrijheid, gelijkheid en broederschap te weinig tot stand bracht waar het om vrijheid en gelijkheid van de zusters ging; de liberale democratie bleef een eenzijdig op het maatschappelijk handelen van mannen gericht politiek bestel. Het socialisme heeft bovendien veel en veel te weinig gedaan voor de vrouwen die in materieel opzicht nog eens extra tekort werden gedaan, niet alleen voor de wet maar ook in de grote en kleine dimensies van de sociale praktijk.

Om coalitie-illusies en een ideologische gelijkstelling van socialisme en liberalisme te voorko-

men, zou niet moeten worden vergeten dat de eerste taak die de sociaal-democratie op zich nam bestond uit de *verovering* van de liberale democratie voor degenen die toen niet tot de bezittende burgerij behoorden. Na de verbreding van de liberale democratie volgde de *verovering* van de eerste vormen van een sociaal verantwoorde democratie. In beide gevallen vond men op bepaalde punten wel steun bij een minderheid onder de liberalen, maar zonder de inzet van de sociaal-democratie, zouden deze verworvenheden niet zijn bereikt.

Een goed deel van de kracht van de sociaal-democratie heeft erop berust dat zij op landelijk en lokaal niveau beschikte over vertrouwenwekkende en

deskundige bestuurders, waardoor velen in de bevolking zich voelden aangesproken. Op het ogenblik vervult ook de eerste man Wim Kok, deze functie voortreffelijk. Even onmisbaar is het werk van mensen als Paul Kalma, die zich nu en dan aan een zelfkritisch onderzoek van de doelstellingen en van de wijze van werken van de sociaal-democratie zetten, scherpzinnig en constructief en er met politieke wijsheid verslag van doen. Doorslaggevend is als altijd het bestaan van een partij die zowel haar idealen als de problemen waar ze voor staat ernstig blijft nemen en met ter beschikking zijnde talenten en toewijding verstandig weet om te gaan.

* *De Volkskrant* 5 januari 1993.